

COVID-19 SONRASI DÜNYA DÜZENİNE DAİR BİR ÖNGÖRÜ

Dr. Tuğrul KORKMAZ

Giriş

Tarih, insanın kendini doğadan üstün görüp ona adeta başkaldırısının sembolleri ile doludur. İlk insandan bu yana çevremizde hep bu mücadelenin eserlerini görürüz. İnsan-doğa mücadelesinde yapılan evler, dizginlenen veya üzerinden geçilen nehirler, yüksek tapınak ve mabetler, su üzerinde yol alan, göğe yükselen araçlar, evcilleştirilen hayvanlar veya ıslah edilen bitkiler aslında bu mücadelenin bir yansımasıdır. İnsan doğa karşısında teknik, teknolojik ve mental olarak güçlendikçe bu mücadelenin ürünleri çok daha iddialı olmaya başlamıştır. İnsanın Daha hızlı, daha yüksek, daha fazla, daha ileri olma ve doğayı kontrol etme isteği zaman zaman trajik şekillerde kesintilere uğramıştır. Bu, bir yanardağ patlaması, deprem, sel, fırtına gibi coğrafyadan kaynaklanan konular olabileceği gibi salgın hastalıklarla da doğanın adeta insana “hayır ben daha güçlüyüm” şeklindeki hatırlatmasıyla kesintiye uğrayabilir.

İnsanoğlu, geçmişten günümüze çeşitli salgınlar ve hastalıklarla mücadele etmiş ve bunların trajik sonuçlarına muhatap olmuştur. Gelişen teknoloji ve bilim düzeyi, sağlık sistemi ve ilaç endüstrisinde yaşanan ilerleme neticesinde insan doğaya karşı bir zafer kazandığını düşünerek veba, kolera, sıtma, çiçek ve benzeri bakteriyel veya virüsal enfeksiyonların geride kaldığı/tarihe karıştığı ve artık bunlarla muhatap olunmayacağı yanılgısı içerisindeydi¹. Fakat 2020 yılının ilk aylarında değişmeye başlamış, şekil değiştiren bir virüs âdeta insanlığın acziyetini trajik bir şekilde yeniden hatırlatmıştır.

¹ Hülya Parıldar ve Mustafa Fevzi Dikici, “Pandemiler Tarihi”, Klinik Tıp Aile Hekimliği, c. 12, sayı. 1, ss. 1-8, Oca. 2020

Çin'in Vuhan eyaletinde 2019 yılı sonlarında başlangıçta lokal olarak görülmeye başlayan Covid-19 virüsü kısa süre içerisinde yayılarak tüm dünyayı tehdit eden bir salgına yol açmıştır. Başlangıçta kimi çevreler ve hatta Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından dikkate alınmayan, kayda değer görülmemeyen bu hastalık, salgın düzeyine ulaştıktan sonra ülkelerin ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve hatta dini sistemlerini kilitleyen, gündelik hayatı durma noktasına getiren, sağlık sistemi ve hizmetlerinin çöküşüne neden olan bir tehdit hâlini almıştır. Türkiye'de ise pandemi ile alakalı ilk vaka 11 Mart 2020 günü sağlık bakanı tarafından açıklanmıştır. Bu açıklamayı müteakip konunun genelde tıbbi yönü akademik araştırmaların konusu olurken sosyal bilimler alanında ise henüz yeterli çalışma yapılmamıştır.

Günümüzde kahve köşelerinden tutun da üst düzey devlet yetkilileri tarafından kullanılan, ekonomistlerden siyasetçilere dile getirilen popüler bir söz öbeği ile başlamak yerinde olacaktır: "Bu salgından sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacak"². Evet, durum gerçekten de bu şekildedir fakat yeni olacak olanın nereye evrileceği, yeni oluşacak sistemde nerede ve nasıl yer alınması gerektiği, oluşan bu yeni durumdaki krizler neticesinde ortaya çıkan fırsat ve tehditlerin neler olduğu, bunlara ne şekilde aksiyon veya tedbir alınacağı gibi soruların cevapları hiç kuşkusuz "hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı" tespitinden çok daha önemlidir. Zira bu soruların cevaplarını aramak, üzerinde düşünmek ve alternatif senaryolar ile ilgili planlar yapmak, olası krizlerde hızlı hareket edebilme gücünü de beraberinde getirecektir

Hiç kuşkusuz bahsi geçen soruların cevaplarının birkaç sayfaya sığdırılması mümkün değildir fakat en azından genel hatlarıyla konunun ortaya konulması ve ufuk açması bağlamında konunun bir veya birkaç boyutunun bu çalışma kapsamında ele alınması faydalı olabilir. Bu çerçevede çalışma kapsamında mevcut durum arka planından hareketle bir öngörü ortaya koyulmaya çalışılarak bununla bağlantılı bir çözüm önerisinde bulunulacaktır.

Bir Öngörü Denemesi

Tutarlı ve sağlıklı bir öngörü yapılabilmesinin temel şartı arka plan ve altyapının doğru okunmasıdır. Şu aşamada virüsün biyolojik bir silah tasarımı olarak yapay mı yoksa doğal yoldan gelişen bir hastalık türü mü olduğu sorusu spekülâtif ve komplo teorilerine hizmet eden sansasyonel bir soru olmanın ötesine geçemeyecektir. Zira yapay veya doğal olsun gerçek olan şey bu sürecin yeni sonuçlar ortaya çıkaracak, bu süreçten yararlanmak isteyenler veya zarar görecektir olanları beraberinde getirecektir. Bir diğer ifadeyle, yapay olsun ya da olmasın, oluşan bu durumu kendi lehlerine çevirmeye çalışacak ve bundan kazanımlar elde etmek isteyenler olan ülkeler, örgütler ve iş çevreleri olabilir.

2 Scott Baker, Nicholas Bloom, Davis Steven, ve Stephen Terry, "COVID-Induced Economic Uncertainty and its Consequences", VOX CEPR Policy Portal, (2020) erişim tarihi 23.5.2020, <https://cepr.org/voxeu/columns/covid-induced-economic-uncertainty-and-its-consequences>

Ayrıca Covid-19 şu anda bir realite olarak hükümetlerin, devletlerin ve dahası tüm dünyanın gündeminde olan ciddi bir tehdittir. Bu tehdidin aşılmasında ve sonrası için konum alınmasında bu sorunun cevabı, çıkmaz bir sokakta oyalanmaktan daha öteye gitmeyecektir. Bundan dolayı bu çalışmada üzerinde durulacak esas soru bu olmayacaktır. Burada bir parantez açılarak popüler bir tartışmaya da yer vermek faydalı olacaktır. Kamuoyunda sıklıkla konuşulan virüs sonrasında George Orwell'in 1984 adlı eserine atıf yapılarak "insanlara çip mi takılacak, dünya bir gözetim toplumu mu gidiyor?" sorusuna da kısa bir cevap vermek yerinde olacaktır³.

Çalışmanın henüz giriş kısmında da belirtildiği gibi hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, hükümetlerin ya da ulus-üstü bağımsız organizasyonların veya şirketlerin temel hak ve hürriyetlerin sınırlarını zorlayan ve hatta aşan gözetim ve denetim araçlarına başvurabileceği bir gerçektir. Ama bu, zaten yeni bir konu olmamakla birlikte, neredeyse internet teknolojisinin ortaya çıkışı ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişime paralel olarak son 30 yıldır tartışılan bir konudur. Kaldı ki insanlara çip takılması gibi radikal ve tepki uyandıracak bir eylemi gündeme taşımak ancak başka bir konunun maskelenmesi amacıyla olabilir. Şöyle ki her birimizin rızasıyla ceplerimizde taşıdığımız telefonlar hali hazırda bu görevi fazlasıyla ve bir çipe göre çok daha detaylı bir biçimde yerine getirmektedir. Yaptığımız telefon konuşmaların, mesajlaşma uygulamalarını kullanarak yaptığımız yazışmaların analiz edilerek girdiğimiz web sayfalarında yapılan öneriler, kişiye özel açılan reklam sayfaları aslında bu izlemenin somut delilleri olarak görülebilir. Hatta öyle ki konum servisinden faydalanarak hareketliliğimizin tespiti, telefon özelliği olan akıllı saatlerin kullanımıyla vücut sıcaklığımızdan nabzımıza kadar her şey zaten gözetim altındadır. Önümüze çıkarılan kısa videoları izlerken kamera üzerinden gözbebeklerimizin ve yüz ifademizin analizi ile psikolojik yönelimimiz ve tercihlerimiz yapay zeka tarafından rahatlıkla belirlenebilmekte. Bunlara bir de sosyal medya hesapları eklendiğinde beğenilerimiz, nefretlerimiz, korkularımız ve kaygılarımız, siyasal eğilimlerimiz, satın alma davranışlarımız, seyahat alışkanlıklarımız ulaşılmaya çok da zor olmayan bir şekilde depolanmakta, satılmakta ve kullanılmaktadır. Sözün özü farkında olarak ya da olmayarak aslında zaten izleniyor, takip ediliyor ve denetleniyoruz, hem de bu bizim rızamızla ve onayımızla gerçekleşiyor, dolayısıyla çip ya da benzeri bir araç kullanılması bu bağlamda işlevsel görünmemekle birlikte bir tehdit olarak sunularak şu andaki izleme faaliyetlerinin meşruiyetini ve masumiyetini sağlamak amacıyla bir tehdit olarak sunulmakta. Toplum ipteki cambaza baktırılmaktadır.

Parantez kapatılarak şimdi sorulması gereken asıl soruya ve makalenin konusuna gelinirse, o, salgın sonrası dünyanın siyasal ve idari anlamda nasıl şekilleneceği hususudur. Bu konuda iki farklı rakip tutum belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki küreselci çevrelerin dile getirdiği ve küreselleşmenin hiper hıza erişerek dünyanın global bir köy haline geldiği hiper küreselci iddialar, ikincisi ise ulus devletlerin güçleneceği öngö-

3 Gözetim toplumu kavramı ve çerçevesi için bkz: Gülçin Demircan, "Gözetim Ve Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine Bir İnceleme". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21/2 (2019), 2033-2062.

rüsünde olan anti küreselci veya şüpheli yaklaşımlardır⁴. Akademik kamuoyu ve güncel gidişat incelendiğinde bunların her ikisinin de iddialarını destekleyen argümanlar göze çarpmakla beraber anti küreselci tezlerin daha kuvvetli oldukları söylenebilir. Fakat bu noktada herkesin söylediğinden farklı olarak hibrit bir sonucun ortaya çıkabileceği öngörüsünde bulunabilmek mümkündür.

Salgın neticesinde ulus devletlerin güçlendiği daha ilk aşamada kendini hissettirmektedir. Sınırların kapatılması, koruyucu politikaların benimsenmesi, başta Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü gibi çok uluslu yapılara karşı duyulan şüphe ve düşmanlığın artması bunun emareleri olarak ilk göze çarpanlardır. Nihayetinde salgın sonrasında ulus devletler bu süreçten güçlenerek çıkacak, devlet kurumu özellikle son 50 yılda küreselleşme karşısında girdiği bu bunalımdan yeni roller ve misyonlarla muzaffer bir şekilde çıkacaktır⁵. Nihayetinde salgın sürecini yönetecek başlıca ve tek kurum devlet olacaktır. Liberal teorinin devlet anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan geçe bekçisi devlet veya regüle eden küçük devletler değil tam manasıyla en etkin bir biçimde doğrudan aktör olarak yer alan devletler daha şimdiden kendilerini göstermektedir. Bu bağlamda devletler serbest piyasayı sınırlayabilecek, ilaç şirketlerine baskı kurabilecek, olağan dönemlerde eşi benzeri görülmeyen tedbirlere başvuracaktır. Bunlar Devlet anlayışındaki radikal dönüşümün emareleri olarak görülebilir. Ayrıca içinde bulunulan durumdan mütevellit devlet olağan dönemlerde rahatsız edici gibi görülen bu tedbirleri müthiş bir meşruiyet zemininde ve kamuoyu desteği çerçevesinde alacaktır. O kadar ki başka devletlerin tıbbi cihaz ve ürünlerine el konulmasına kadar etkin bir devletten bahsediyorum. Bu durum aslında küresel ve uluslar arası bir "hayatta kalma mücadelesi", "survivor" durumunu işaret etmektedir. Her devlet kendi milleti ve ülkesi için ticari teamülleri, insan haklarını ve uluslar arası hukukun genel şartlarını ihlal edebilecek pozisyona gelmektedir⁶.

İşte tam da bu noktada altının önemle çizilmesi gereken konu bir virüs salgınının ya da tehdidinin aslında hiçbir ideolojinin, hiçbir siyasetin yapamadığı bir şeyi kolaylıkla yapılmasına vesile olmasıdır. Şöyle bir düşünüldüğünde kitleleri mobilize eden, milyonlarca insanı kendi rızasıyla evine hapsedebilen, kendinden başka diğer tüm konuları kamuoyunda anlamsız ve gereksiz hale getirebilen şey aslında bu virüs tehdididir. Fakat burada ciddi başka bir tehdit kendini göstermektedir. Sürecin uzamasıyla birlikte bu sürecin kendilerine sağladığı artılardan faydalanan, üzerlerindeki eleştiri baskısından kurtulan ve sorgulanmaz olan siyasal iktidarlar ve yönetimler bu konularına süreklilik kazandırarak otoriter veya totaliter eğilimlere kapılabilirler. Süreç sona erdiğinde olağanüstü dönemde

4 Bu konudaki farklı yaklaşımlar için bkz: Manfred B. Steger, Küreselleşme, Ankara, Dost Yayınları, 2006, s.34-36

5 Yeniden yapılanan ulus-devletin anlaşılması için bkz: Köksal Şahin, Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet, Yeniüçyıl Yayınları, 2009, ss.273-287

6 Birkaç örnek için bkz: <https://tr.euronews.com/2020/03/22/cekya-cin-in-italya-ya-gonderdigi-covid-maske-ve-saglik-malzemelerine-bilmeden-el-koydu> , <https://tr.euronews.com/2020/04/02/fransa-nin-italya-ve-ispanya-ya-gonderilen-milyonlarca-maskeye-el-koydugu-ortaya-cikti> , <https://www.internethaber.com/italya-avrupa-birligi-bayragini-yakiyor-ingiltereden-tuyler-urperten-itiraf-foto-galerisi-2091917.htm>

alışılan bu tutum ve davranışlardan, yani siyasal iktidarlar penceresinden, onlara kazanım sağlayan bu konumdan vazgeçilmesi çok kolay olmayabilir. Diğer bir ifade ile normalleşme sürecine geçişte siyasal iktidar ve yönetimlerle ilgili bir dirençle karşılaşılabilir. Olası böyle bir senaryoda bu da temel haklar ve hürriyetler konusunda ciddi bir kaybı beraberinde getirebilir.

Buna ek olarak uluslararası sistemdeki survivor durumu, devletlerin ve siyasal sistemlerin meşruiyetini kendi kendine yetebilme kapasitesi üzerinden sağlanacağından daha açık bir ifadeyle kendi göbeğini kesebilen, kendi kaynaklarıyla ayakta durabilen devlet ve yönetimlerin, vatandaşları tarafından meşru görüleceğinden hükümetlerin proteksiyonist ekonomik ve siyasal politikaları yaygınlaşabilir. Bir devlet kendi vatandaşının sağlığını garanti altına alabildiği görece diğer devletlere göre vatandaşını koruyabildiği ölçüde meşrudur düsturundan hareketle atacağı her adım kendi vatandaşları nezdinde haklı ve meşru görülebilir.

Ulus-Üstü Örgütlenme Model Önerisi

Bu kısma kadar anlatılanlar aslında anti küreselci ekolün söyledikleridir. 3. bir yol veya öngörü olarak paylaşılan konu burada devreye girecektir. Yani hem ulus devletçilerin\ anti küreselcilerin hem de liberal\hiper küreselcilerin görmedikleri diğer bir çıkıya; o da hibrit bir sistemdir. Yeni oluşacak olan sınırların geçirgen olmadığı, mal, hizmet ve insan hareketlerinin yavaşladığı yeni misyonları ile güçlenen ulus devletler dünyasında yine de hiçbir ulus devletin tek başına mücadele edemeyeceği, etse de başarı şansının oldukça düşük olduğu, korunamayacağı tehdit ve olaylara karşı ulus-üstü bir yapının teşkil edilmesini olası görülmektedir. Salgınlar, doğal afetler, küresel çevre sorunları vb. konularda aslında ulus devletin mantığıyla çelişen ve daha ziyade küreselleşmenin iddiası olan böyle bir yapı ulus devletlerin yetki ve bir miktar egemenlik devriyle oluşturulabilir.

Aslında bu yukarıda da bahsedildiği üzere yeni bir yapı veya model değildir, küreselciler tarafından sıklıkla dile getirilen kolektif bir örgüt modelidir⁷. Fakat bu çalışma çerçevesinde bahsedilen yapı küreselci ekolün belirttiği modelden çok daha ötesidir. Zira günümüzde de benzer yapılar ve organizasyonlar olmasına rağmen bunların icraî yetkileri, caydırıcılık güçleri ve yaptırımları sınırlıdır. Buna ek olarak yapıları gereği bu organizasyonların süper güç olarak tabir edilen belirli ülkelerin, çıkar odaklarının veya şirket ve ailelerin kontrolüne ya da müdahalesine açık olduğu söylenebilir. Burada önerilen üst yapı ise tamamen icraî yetkilerle donatılmış, eşit ve bağımsız ulus devletler tarafından teşkil edilen ama devletler üstü, müdahaleler ve yönlendirmelere kapalı adeta bir süper devlet gibi faaliyet gösterebilecek olan bir yapıdır. Bu ulus-üstü yapıya ihtiyaç duyulacaktır çünkü bu yapı ilaç şirketlerine, lobilere veya biyolojik silah sevdasında olan ulus-devletlere karşı yaptırım ve müdahale gücünde olacaktır.

Küresel yansımaları olabilecek olan tehditlere kaynaklık eden ülkelerdeki beslenme alış-

7 Andrew Heywood, Küresel Siyaset, Adres Yayınları, Ankara,2014, s.162-167

kanlıklarından tutun da kültürel tutumlara kadar müdahale etme yetkisinde olacaktır. Bu şekilde bir yapı günümüzün ulus-üstü ve uluslararası organizasyonlarından da oldukça farklıdır. Şöyle bir düşündüğünde gündem çerçevesinde ilk akla gelen kurum olan Dünya Sağlık Örgütü'nün güdüklüğü aslında neden böyle bir yapıya ihtiyaç duyulduğunun da bir gerekçesi olarak kendini göstermektedir. Bir örnek üzerinden bu konu somutlaştırılacak olursa, 2013 yılında Afrika'da ortaya çıkan Ebola salgınında ilaç şirketleri tarafından aşı geliştirilmiş olmasına rağmen hastalığın belirli bir sayıda insana bulaşmamış olmasından hareketle bu aşı "müşteri azlığı" neticesinde karlı olmayacağından dolayı piyasaya sürülmemiştir⁸. Hastalık neticesinde 11.000'den fazla insan hayatını kaybederken⁹ Dünya Sağlık Örgütü'nün herhangi bir aktif girişimi ya da yaptırımını dikkat çekmemektedir. İşte tam da bu ve bunun gibi gerekçeler üzerinden icraî bir uluslararası/üstü bir organizasyon gereklidir.

Sonuç Yerine

Böyle bir sistem eğer kendi kontrollerinde değilse hiçbir hegemonik güç tarafından arzu edilmeyecektir. Ne ABD ne Çin ne Rusya bu şekilde bağımsız ama son derece icraî yetkilere sahip bir oluşumu kabul etmeyebilir. Küresel iş odakları, hükümetler kurup deviren ülkeler yöneten ekonomik güçler ve aileler de bu şekildeki bir oluşumdan rahatsızlık duyabilirler. Ama yaklaşık dört aydır dünyayı kilitleyen, sonucunda yüzbinlerce insanın ölümüne sebebiyet veren böyle bir salgın, dünya devletlerinin de bu hegemonik güçlere bir başkaldırısı ile sonuçlanabilir. İşte bu noktada tıpkı geçmişteki bağlantısızlar hareketi gibi bir oluşumun lider ülkesi Türkiye olabilir.

Gerek diğer devletlere gönderilen yardımlar, gerek yapılan işbirlikleri bir taraftan Türkiye'nin reel egemenlik alanını artırırken, diğer taraftan da uluslar arası bir sempati kanalının oluşmasına da vesile olmaktadır. Kendi vatandaşını korumanın ve pandemi şartlarında oluşan dezavantajları ortadan kaldırmak için çaba gösteren Türkiye aynı zamanda insani dış politika çerçevesinde yalnızca gönül coğrafyasını oluşturan ülkelere değil, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra İtalya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerine de yardımda bulunmaktadır.

Hiçbir devletin veya hükümetin tek başına baş edemeyeceği böyle bir dönemde Türkiye'nin aktif bir aktör olarak süreç içerisinde yer alması gelecekte ülke ve millet imajımız ile ilgili de olumlu yansımalar yaratabilecek bir konudur. Bunlardan hiçbiri gerçekleşmese dahi, Türk Beklenendir...

8 Francis A. Plummer, Steven M. Jones, The Story of Canada's Ebola Vaccine, Canadian Medical Association Journal, C.189, S.43, ss.1326-1327, 2017

<https://www.statnews.com/2020/01/07/inside-story-scientists-produced-world-first-ebola-vaccine/>

9 <https://blogs.worldbank.org/health/ebola-response-looking-back-unprecedented-year>

KAYNAKÇA

Andrew Heywood, Küresel Siyaset, Adres Yayınları, Ankara,2014, s.162-167

Francis A. Plummer, Steven M. Jones, The Story of Canada's Ebola Vaccine, Canadian Medical Association Journal, 189/43 (2017), 1326-1327

Gülçin Demircan, "Gözetim Ve Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine Bir İnceleme". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21/2 (2019), 2033-2062.

<https://blogs.worldbank.org/health/ebola-response-looking-back-unprecedented-year> erişim tarihi 26.5.2020

<https://tr.euronews.com/2020/03/22/cekya-cin-in-italya-ya-gonderdigi-covid-maske-ve-saglik-malzeme-lerine-bilmeden-el-koydu> erişim tarihi 17.5.2020

<https://tr.euronews.com/2020/04/02/fransa-nin-italya-ve-ispanya-ya-gonderilen-milyonlarca-maske-ye-el-koydugu-ortaya-cikti> erişim tarihi 17.5.2020

<https://www.internethaber.com/italya-avrupa-birligi-bayragini-yakiyor-ingiltereden-tuyler-urperden-itari-raf-foto-galerisi-2091917.htm> erişim tarihi 17.5.2020

<https://www.statnews.com/2020/01/07/inside-story-scientists-produced-world-first-ebola-vaccine/> erişim tarihi 27.5.2020

Hülya Parıldar ve Mustafa Fevzi Dikici, "Pandemiler Tarihi", Klinik Tıp Aile Hekimliği, c. 12, sayı. 1, ss. 1-8, Oca. 2020

Köksal Şahin, Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet, Yeniüçyıl Yayınları, 2009, ss.273-287

Manfred B. Steger, Küreselleşme, Ankara, Dost Yayınları, 2006, s.34-36

Scott Baker, Nicholas Bloom, Davis Steven, ve Stephen Terry, "COVID-İnduced Economic Uncertainty and its Consequences", VOX CEPR Policy Portal, (2020) erişim tarihi 23.5.2020, <https://cepr.org/voxeu/columns/covid-induced-economic-uncertainty-and-its-consequences>